

ЭКОЛОГИК ТАРБИЯНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШГА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ – ДАВР ТАЛАБИ

И.У.Уразбаев

Гулистон давлат университети “Тупроқшунослик” кафедраси
профессори, б.ф.д. ismatulla 1957 @ mail.ru

К.Ишанкулова

Гулистон давлат университети “География ва экология”
кафедраси катта ўқитувчиси.

ARTICLE INFO

Received: 26th January 2024

Accepted: 04th February 2024

Online: 05th February 2024

KEY WORDS

Экология, атроф-муҳит,
таълим, тарбия, барқарор
ривожланиш мақсадлари,
билим, кўникма.

ABSTRACT

Мақолада кейинги йилларда экологик тарбияни ташкил қилишга бўлган ёндашувнинг ўзгаришига туртки бўлган асосий омиллар таҳлили келтирилган. Шунингдек, мақолада экологик тарбияга экология ҳақида атроф-муҳит ҳақидаги билимлар мажмуини шакллантириш эмас, балки шахсда атроф-муҳит билан боғлиқ муаммоларни англаш, уларни таҳлил қилиш ва ушбу муаммоларга ечим топиш кўникмаларини шакллантиришнинг аҳамияти ёритилади.

Сайёрамиз тарихи бу асида тирик жонзотларнинг уларни ўраб турган атроф-муҳит билан ўзаро муносабати тарихидир. Инсонлар жонли ва жонсиз табиат билан доимий муносабатда бўлиб келган ва бу атроф муҳитнинг асосий унсурларидан бири саналган. Шу билан бирга, инсон атроф муҳитга ўз таъсирини ўтказиб келган ва ўз навбатида атроф муҳит таъсири остида ривожланган. Атроф-муҳитнинг инсонга бўлган таъсири аксарият ҳолларда ижобий характерга эга бўлган бўлсада, инсоннинг атроф-муҳитга таъсири охириги пайтларда кўпроқ салбий томонга ўзгариб бормоқда [9]. Шу сабабли биз таълим ва тарбиядан инсонни, унинг атроф муҳитга бўлган муносабатини, атроф-муҳит, экология билан боғлиқ муаммоларга ечим излаш кўникмаларини, унинг табиат ва экологияга нисбатан хулқ-атворини, ўй-қарашларини ижобий томонга ўзгартириш жараёни сифатида фойдаланишимиз зарур. Экологик тарбия шу ўринда маълумотлардан фойдаланган ҳолда, огоҳликка даъват этиш, огоҳ қилиш, авайлаб асраш, ривожлантириш орқали инсон хулқ атворида экология ва атроф муҳитга нисбатан ижобий хулқ-атворни шакллантиришдир [4; 10].

Ҳозирги пайтда атроф-муҳит муаммоларидан бохабар ва бу муаммоларга ечим топа оладиган шахсни камол топтириш экологик тарбиянинг асосий мақсадларидан бири саналади [12; 13]. Ундан ташқари экологик тарбиянинг яна бира муҳим мақсади бу шахсда экологияга нисбатан ижобий муносабатда бўлиш ҳиссини ривожлантириш, экология нисбатан ижобий хулқ-атворни шакллантириш, уни асраб авайлаш, атроф муҳитга етказилган талофатни бартараф этишда муҳим саналган кўникмаларини шакллантиришдир. Кўпчилик хорижий олимлар томонидан экологик тарбиянинг асосий мақсади сифатида биохилмахилликни сақлаш ва уни муҳофоза қилишни амалга

ошириш деб қаралмоқда [1; 2; 11]. Экологик оғоҳликка эга шахслар, яъни атроф-муҳитнинг жамиятга ва ўзларига бўлган таъсирини англовчи шахслар деганда, ўз ҳаётини давом эттирар экан турмушининг барча жабҳаларидаги ҳар бир ҳатти-ҳаракатини атроф-муҳитга нисбатан белгиловчи ва амалга оширувчи шахслар тушунилади [3].

Дунё миқёсида ўқув жараёнига экологик тарбияни киритиб ва унинг мазмунини тобора такомиллаштириб бориш янада долзарб масалага айланаётган вақтда экологик тарбиянинг асл моҳияти нимадан иборат эканлигини ва у нима мақсадларга эришишни таъминлаши лозимлигини аниқлаштириб олиш лозим саналади. Сўнгги йилларда бу масалада жуда кўплаб баҳс-мунозаралар кетаётганлигининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Экологик тарбия масалаларига бағишланган хориж илмий адабиётларида ва соҳага оид материалларида экологик тарбия, атроф-муҳит таълими, ва охири пайтларда барқарор ривожланиш мақсадидаги таълим тушунчалари кенг қўлланилмоқда. Илмий адабиётларда кўп бора такрорланувчи ғоя бу экологик тарбиянинг учта муҳим аспектга эга эканлигидир. Булар 1) экологик тарбия бу атроф-муҳит ҳақида таълим, 2) экологик тарбия бу атроф муҳитдан келувчи, табиат қўйнида олиб борилувчи таълим ва 3) экологик тарбия бу атроф муҳит учун таълим беришдир. Бу типология Британиялик мутахассис Палмер [6] томонидан илгари сурилган бўлиб, ушбу типологиядан 1970-йилларда Буюк Британия мактаб таълими тизимида экологик тарбияни жорий қилишга бағишланган лойиҳасини баҳолашда қўлланилган. Атроф муҳит ҳақида таълим бу когнитив, билимга таяниладиган таълимни назарда тутди. Атроф муҳитда кечувчи таълим деганда атроф-муҳитдан, табиатдан ўқув жараёнини ташкил қилишда асосий манба, восита сифатида фойдаланишни назарда тутди. Ва ниҳоят атроф-муҳит учун таълим шахсда атроф-муҳитга ижобий таъсир кўрсатувчи, ундаги салбий ўзгаришларнинг олдини олишга қаратилган хулқ-атворни шакллантирувчи таълимни назарда тутди. Ушбу типологиядаг 3-аспект яъни “атроф муҳит учун таълим” тушунчаси Жиклинг ва Спорк [5] томонидан танқид остига олинган бўлиб, уларнинг фикрича бу аспект табиатга нисбатан ва экологик тарбияга нисбатан антропоцентрик муносабатда бўлишни назарда тутишини ва ушбу тушунчадаги “учун” сўзи инсониятнинг табиатга нима яхшию нима ёмон эканлигини белгилашини назарда тутишини унинг асосий камчилиги сифатида кўрсатиб ўтишган. Ваҳоланки, Жиклинг ва Споркка [5] кўра инсоният табиатга нима яхши ва нима ёмонлигини белгилаш қудратига эга эмас.

Кўпчилик хорижий олимлар фикрига кўра экологик тарбия, атроф муҳитни муҳофаза қилишга йўналтирилган таълим алоҳида фан сифатида ўтилиши самара бермаслигини, аксинча уни ўқув жараёнидаги барча фанларнинг, хусусан, аниқ фанлар, ижтимоий-гуманитар фанлар мазмунига сингдириш самаралироқ эканлигини таъликлашади. Бироқ кейинги йилларда инсоният фаровонлигига эришишининг механизмларини излашга бўлган ёндашувнинг ўзгариши натижасида экологик тарбия масаласига ҳам бошқача нуқтаи назар билан қараш шаклланиб бормоқда. Буни биз БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларини (БРМ) рўёбга чиқаришда таълимда олиб борилаётган ислоҳотларда кўришимиз мумкин. Чунки агар БМТ томонидан илгари сурилган барқарор ривожланиш мақсадларига назар ташлайдиган бўлсак, 17 та

мақсаддан 7 таси бевосита атроф-муҳит масалаларига қаратилган. Бу эса ўз навбатида кўпчилик таълим тизимларида “Барқарор ривожланиш мақсадлари таълими”, “Барқарор ривожланиш мақсадлари учун таълим ва тарбия” каби янги йўналишлар, фан ва модулларнинг яратилишига туркт бўлмоқда. Шунингдек, БРМларини ҳар бир фан мазмунига сингдириш, ушбу 17 та мақсадлар атрофида айланувчи мавзуларни, ушбу мақсадларни рўёбга чиқаришда зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Чунки, экологик тарбия бу нафақат атроф-муҳит ва табиат, экология ҳақида билимга эга бўлишни, балки улар билан боғлиқ бўлган муаммоларни аниқлай олиш, уларни таҳлил қилиш, улар ҳақида танқидий фикрлай олиш ҳамда ушбу муаммоларга креатив, илмий ёндашган ҳолда ечимлар таклиф топиш кўникмаларини шакллантиришни ҳам назарда тутади.

АҚШ Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Агентлиги таърифига кўра экологик тарбия бу шахсларга атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган муаммоларни тафтиш этиш, уларни бартараф этишда фаол иштирок этиш ва атроф-муҳитни яхшилашга томон ҳаракатларни амалга ошириш имконини беради. Бунинг натижасида шахслар атроф-муҳит муаммолари ҳақида чуқурроқ тушунчага ва атроф-муҳитга таъсир қилиши мумкин бўлган қарорлар қабул қилишга огоҳлик ва масъулият ҳисси билан ёндашиш учун етарли кўникмаларга эга бўлишади [8]. Бунда экологик тарбиянинг асосий таркибий қисмлари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- атроф муҳитдаги ўзгаришлардан огоҳ бўлиш ва уларга бефарқ бўлмаслик;
- атроф-муҳит ва у билан боғлиқ муаммоларни тушуниш ва улар ҳақида билимга эга бўлиш;
- атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ҳамда атроф-муҳит сифатини яхшилаш ва сақлашга интилиш;
- атроф-муҳит билан боғлиқ муаммоларни аниқлай олиш ва уларни бартараф этиш учун зарур кўникма ва малакаларга эга бўлиш;
- атроф-муҳит билан боғлиқ муаммоларни баратаф этиш учун доимий ҳаракатда бўлиш [8].

Илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Ғарб мамлакатлари таълим тизимида, айниқса мактабгача ва умумий таълим тизимида ўқувчиларнинг экологик таълим ва тарбиясини ташкил қилишда асосий урғу ўқувчиларда танқидий фикрлаш, муаммоларни ҳал қила олиш кўникмаларини шакллантиришга берилади. ЮНЕСКО ҳам инсон учун атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган муаммоларга ечим топишида зарур бўлган кўникмаларини шакллантириши экологик тарбиянинг асосини ташкил қилиш лозимлиги таъкидланиб келади. Бироқ ЮНЕСКО томонидан 2021 йилда таёрланган “Атроф муҳит муаммоларининг таълимга интеграция қилиш ҳолати бўйича глобал ҳисоботи” га кўра дунё мамлакатлари таълим тизимлари ўқувчиларга атроф-муҳит инқирозлари ҳамда иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммоларга мослашиш, уларни бартараф этишда зарур бўлган билим ва кўникмаларни бера олмаяпти [7]. Ўтказилган тадқиқотга кўра ўқувчиларда экологик тарбияда муҳим саналган соcio-эмоционал кўникмалар ва ҳаракатга йўналтирилган компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантиришга кам эътибор қаратилмоқда [7]. 1600 нафар ўқитувчи ва таълим соҳасидаги етакчилар ўртасида ўтказилган сўровномада иштирокчиларнинг 3 дан 1

қисми бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда атроф-муҳит билан боғлиқ муаммолар масаласига эътибор қаратилмаганлигини ва бу бўйича етарли малакага эга эмасликларини таъкидлаган [7]. Бу ўз навбатида ҳалигача бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш тизимида экологик тарбия ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга йўналтирилган таълимнинг етарли даражада йўлга қўйилмаганлигини, бўлажак ўқитувчиларда бундай таълимни ўз фанларига интеграция қилиш учун етарли билим, кўникма ва малакага эга эмаслигини англатади. Ўз навбатида ЮНЕСКО томонидан бу йўналишда олиб борилаётган сайи-ҳаракатларнинг пировард мақсади 2025 йилга қадар дунёдаги барча мамлакатларда экологик таълим ва тарбияни мактаб ўқув режасидаги асосий фанга айлантириш эканлиги таъкидланган [7]. Бу эса экологик таълим ва тарбияга жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, хусусан, БМТ ҳамда ЮНЕСКО томонидан илгари сурилаётган ёндашувларни батафсил таҳлил қилиш, уларни рўёбга чиқариш бўйича илмий-амалий ишлар кўламини ошириш лозимлигини англатади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, замонавий контекстда экологик тарбия, атроф-муҳит ҳақидаги таълимга ўзгача ёндашувни талаб қилувчи, комплекс билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга ва ривожлантиришга қаратилган фан сифатида қаралмоғи лозим. Бу эса ўз навбатида экологик тарбияни ташкил қилишнинг методологик асосларини, бўлажак ўқитувчилар тайёрлаш тизимида, олий таълим тизимида фан ва соҳалар бўйича талабаларга билимлар бериш ва кўникмалар шакллантиришга бўлган ёндашувларни қайта кўриб чиқишни талаб этади.

References:

1. Komilova, N. K., Ravshanov, A. K., Karshibaeva, L. K., Ishankulova, K. Q., & Madrahimova, Z. N. (2020). Some theoretical and practical issues of medical geographical research. *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, 14(3), 2111-2117.
2. Nigmatov, A., Madrakhimova, Z., & Ishankulova, K. (2020). Geotourism: Problems and Solutions on the Example of Uzbekistan. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 21(1), 14-21.
3. Madraximova, Z. N., Ishankulova, K. K., & Turdiqulova, J. S. (2022). Sirdaryo viloyati hududidagi sho'rlangan tuproqlarda Steviy dorivor o'simligini yetishtirish agrotexnikasini ishlab chiqish. *Ekologiya monitoring*, 1(1), 41-43.
4. Khodzhaeva, N. D., Urazbayev, I. U., & Ishankulova, K. K. (2021, December). Study on some features of water exchange of local varieties of hard wheat. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 939, No. 1, p. 012061). IOP Publishing.
5. Egamkulov, K. E., & Karshibayeva, L. K. (2021). SIRDARYO VILOYATI AHOLISINING MILLIY TARKIBI UNING GEOKRIMINOGEN HOLATGA TA'SIRI. *Экономика и социум*, (1-1 (80)), 62-64.
6. Karshibayeva, L., & Egamqulov, H. (2023). SIRDARYO VILOYATINING DEMOGRAFIK VAZIYATI VA UNING GEOGRAFIK JIHATLARI. *Scientific journal of the Fergana State University*, (4), 98-98.

7. Karshibayeva, L. K., Ishankulova, K. K., & Toymbayeva, D. A. (2023). MIRZACHO 'L TIBBIY GEOGRAFIK RAYONIDAGI SOG 'LOMLASHTIRISH MASKANLARINING DAVOLOVCHI TABIIY RESURSLAR BILAN TA'MINLANGANLIGI. Экономика и социум, (1-2 (104)), 42-51.
8. Komilova, N. Q., & Karshibayeva, L. K. (2023). JIZZAX VA SIRDARYO VILOYATLARIDA AHOLI SALOMATLIGINI YAXSHILASHNING GEOGRAFIK JIXATLARI. Экономика и социум, (4-1 (107)), 141-150.
9. Kilichevna, K. L., Ishankulova, K. K., Madraximova, Z. N., & Maidanovich, K. N. (2022). The Growing of Pavlovnia Plant in Syrdarya Region. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 9(12), 446-451.
10. Karshiboeva, L., Adham, J., Sobidkhon, S., Komila, I., Madrahimova, Z., Altiboeva, M., & Kurolova, R. (2021). Regularities of Regulations on Impacting Irrigated Water Land. Ilkogretim Online, 20(3).
11. Rakhmatov, O., Rakhmatov, F., Kurbanov, E., Rakhmatullaev, R., Kasimov, A., & Musayeva, N. (2023). The methodological foundations of the thermal efficiency in a convective drying unit of the chamber type. In E3S Web of Conferences (Vol. 390). EDP Sciences.
12. Rakhmatov, O., Rakhmatov, F. O., Nuriev, K. K., & Nuriev, M. K. (2022, August). Development and justification of the thermal parameters of a mechanized rotary blancher. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 1076, No. 1, p. 012068). IOP Publishing.
13. Raxmatov, F. O., Raxmatov, O., Nuriev, K. K., & Nuriev, M. K. (2021, October). Combined dryer with high efficiency for drying high-moist agricultural products. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 868, No. 1, p. 012076). IOP Publishing.
14. Рахматов, Ф. О., & Нуриев, К. К. (2022). ИССЛЕДОВАНИЕ ПЛОДОВ ДЫНИ КАК ОБЪЕКТА ТЕХНИЧЕСКОЙ ПЕРЕРАБОТКИ. ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ, 330.
15. Artikov, A., Masharipova, Z., & Rakhmatov, F. (2020). AN INTELLECTUAL METHOD TO OPTIMALLY CONTROL THE PROCESS OF MICROWAVE DRYING OF THERMOLABILE PRODUCTS. Chemical Technology, Control and Management, 2020(5), 213-217.
16. Рахматов, О. О., Рахматов, Ф. О., Тухтамишев, С., & Равшанов, Ж. Н. (2017). ПРОИЗВОДСТВО ВЫСОКОКАЛОРИЙНЫХ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ ИЗ УЗБЕКСКИХ СОРТОВ ДЫНЬ. In Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства (pp. 1312-1316).
17. Altibayeva, M. B., Karshibayeva, L. Q., & Madrakhimova, Z. N. (2022). Geodemographic status of syrdarya region and its role in the territorial location of service networks. Journal of Geography and Natural Resources, 2(03), 34-38.
18. Миршарипова, Г. К., Мустафакулов, Д. М., Қаршибоева, Л. Қ., & Мадрахимова, З. Н. (2020). Сирдарё вилояти шароитида судан ўти ва мошни соф ҳолда ҳамда аралаш экилганда ўсиш ва ривожлантиришга экиш меъёрининг таъсири. Ўзбекистон аграр фани хабарномаси, 3(81), 97-101.
19. Egamkulov, K. E., & Karshibayeva, L. K. (2021). SIRDARYO VILOYATI AHOLISINING MILLIY TARKIBI UNING GEOKRIMINOGEN HOLATGA TA'SIRI. Экономика и социум, (1-1 (80)), 62-64.

20. Рахматов, О. (2019). Совершенствование технологии и технических средств для сушки и очистки ягод винограда. Автореф. доктор.(DSc) дисс. Ташкент.